Persoonlijkheidskenmerken van Jeugdige Zedendelinquenten

Amsterdam, 10 mei 2004
Student: M.M.L. de Lau
(9831819)

Onder begeleiding van:

Dhr. prof. dr. R. Bullens
Mw. dr. A. Scholing

Mw. dr. J. van Horn

Inhoudsopgave

1. Inleiding **p. 3**

1.1. Eigenschappen van de jeugdige zedendelinquent
1.2. *Locus of Control*
1.3. Impulsiviteit
1.4. Empathie
1.5. Assertiviteit
1.6. Vraagstelling en hypothesen

2. Methode **p. 8**

2.1. Onderzoeksgroep
2.2. Materialen
2.3. Procedure
2.4. Analyses

3. Resultaten **p. 14**

3.1. Betrouwbaarheden van de vragenlijsten
3.2. Demografie
3.3. Verschillen in persoonlijkheidseigenschappen

4. Discussie **p. 18**

5. Literatuurlijst **p. 21**

Samenvatting

In onderhavig onderzoek is getracht inzicht te verkrijgen in de persoon van de jeugdige zedendelinquent. Er werd onderzocht in hoeverre jeugdige zedendelinquenten verschillen van een groep mannelijke middelbare scholieren op gebied van *locus of control*, algemene empathie, slachtofferempathie, impulsiviteit en assertiviteit. Binnen de groep jeugdige zedendelinquenten werd een onderscheid op basis van het leeftijdsverschil tussen dader en slachtoffer gehanteerd. De eerste categorie bestond uit jeugdige zedendelinquenten bij wie het slachtoffer minimaal vijf jaar jonger was: de jeugdige seksueel kindmisbruikers. De tweede categorie omvatte jeugdige zedendelinquenten bij wie het slachtoffer minder dan vijf jaar jonger was, een leeftijdgenoot of ouder was: de jeugdige aanranders/verkrachters. Naar aanleiding van de bestudeerde literatuur werd onderzocht of jeugdige seksueel kindmisbruikers een meer externe *locus of control* hebben, zich eerder vermijdend opstellen in sociale situaties en minder empathie vertonen dan jongeren zonder deviant seksueel verleden. Daarnaast werd onderzocht of jeugdige aanranders/ verkrachters een meer externe *locus of control* hebben, minder empathie vertonen, eerder overassertief (agressief) reageren in sociale situaties en impulsiever zijn dan jongeren zonder deviant seksueel verleden. In onderhavig onderzoek werden deze verschillen tussen de twee groepen zedendelinquenten en de controlegroep echter niet gevonden.

1. Inleiding

Seksuele delicten hebben vaak een grotere impact op het slachtoffer en de samenleving dan andersoortige delicten. De persoonlijke vrijheid en lichamelijke en psychische integriteit worden aangetast, vaak met traumatische gevolgen (Frenken, 1997). Het zijn niet alleen volwassenen die zich schuldig maken aan zedenmisdrijven, jongeren nemen een belangrijk deel van het totaal aantal gepleegde zedendelicten voor hun rekening. Dertig tot vijftig procent van alle gevallen van seksueel misbruik van kinderen kan aan jongeren worden toegeschreven (Van Wijk, Dorelijers, Bullens & Ferwerda, 2001). Mede om deze reden is aandacht voor de persoon van de jeugdige zedendelinquent de laatste tijd toegenomen.

1.1. Eigenschappen van de jeugdige zedendelinquent

Inzicht in de persoon van de jeugdige zedendelinquent is om meerdere redenen van belang. Eén van deze redenen is bijvoorbeeld om te komen tot een afgewogen justitieel oordeel. Een andere reden is dat dit inzicht essentiële aanknopingspunten vormt voor behandeling. In opdracht van het Ministerie van Justitie werd door Van Wijk (1999) een verkennend onderzoek uitgevoerd, met als centrale vraag: 'Wie is de jeugdige zedendelinquent?'. Dit onderzoek bestond uit een uitvoerige bestudering van de literatuur, een analyse van 27 dossiers van jeugdige zedendelinquenten en interviews met deskundigen. De belangrijkste conclusie uit dit onderzoek was dat jeugdige zedendelinquenten een heterogene groep vormen, zowel op gebied van plegerkenmerken als delictkenmerken. Om een ordening aan te brengen binnen deze heterogene groep vormden Van Wijk en Blokland (1999) aan de hand van de dossieranalyses twee categorieën gebaseerd op de leeftijd van het slachtoffer. De eerste categorie bestond uit de jeugdige zedendelinquenten, bij wie het (mentale) leeftijdsverschil met het slachtoffer meer dan vijf jaar was: de jeugdige seksueel kindmisbruikers. De tweede categorie omvatte jeugdige zedendelinquenten bij wie het slachtoffer minder dan vijf jaar jonger was of een leeftijdgenoot of ouder was: de jeugdige aanranders/ verkrachters.

Zo bleken jeugdige aanranders/verkrachters vaak uit een gezin te komen waarin ze worden verwaarloosd. Ze zeggen zelf veel vrienden te hebben, maar bij nader inzien blijkt het te gaan om kennissen of jongeren met wie ze rondhangen en van wie een deel kan worden getypeerd als crimineel. Zij hebben een hoge dunk van zichzelf. Deze arrogantie komt echter voort uit onzekerheid. Ze voelen zich onmachtig om te voldoen aan de eisen die de samenleving aan hen stelt. Dit leidt tot woede en frustratie. Ze zijn snel

boos en het lukt hen niet deze woede te controleren. Verder vertonen ze druk gedrag en zijn ze impulsief. Ze hebben een denigrerende houding tegenover vrouwen en een verstoorde kijk op de ernst van het delict.

Jeugdige seksueel kindmisbruikers komen, volgens Van Wijk & Blokland (1999), uit gesloten gezinnen. Ze verkeren in een sociaal isolement. Seksueel kindmisbruikers kenmerken zich door hun gebrek aan initiatief en autonomie; ze hebben een laag gevoel van eigenwaarde. Jeugdige misbruikers van kinderen hebben vooral te kampen met internaliserende problemen, zoals gevoelens van angst en vervreemding, eenzaamheid, gebrekkige assertiviteit, sociale angst en minderwaardigheidsgevoelens. Het misbruik geeft hen een gevoel van controle en macht. Verder hebben ze zeer weinig inlevingsvermogen in het slachtoffer.

In onderhavig onderzoek werd een aantal van bovenstaande eigenschappen bij jeugdige zedendelinquenten bestudeerd: *locus of control*, impulsiviteit, slachtofferempathie en algemene empathie en assertiviteit. Deze eigenschappen worden hieronder verder beschreven.

1.2. Locus of control

Het begrip *locus of control* doelt op de mate waarin iemand het gevoel heeft zelf controle over gebeurtenissen te hebben, dan wel het gevoel heeft dat de controle over gebeurtenissen buiten het eigen vermogen ligt. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen respectievelijk een interne *locus of control* en een externe *locus of control*. In het onderzoek van Katz (1990) bleken jeugdige zedendelinquenten vaker te neigen tot een externaliserende attributiestijl: een externe *locus of control*. Deze attributiestijl is het gevolg van frustratie door onbevredigde seksuele en emotionele behoeften tijdens de puberteit. In het onderzoek van Graham (1993) werd eveneens aangetoond dat seksuele delinquenten een meer externe *locus of control* hebben dan jongeren zonder delictgeschiedenis. Graham (1993) constateerde dat ze minder controle over hun seksuele impulsen ervaren en geneigd zijn de schuld van hun afwijkende seksuele gedrag te externaliseren naar omgevingsfactoren of andere personen. In beide onderzoeken ging het plegen van een zedendelict samen met een externe *locus of control*. Men kan derhalve verwachten dat jeugdige zedendelinquenten zich kenmerken door een externe *locus of control*.

1.3. Impulsiviteit

Een andere eigenschap die mogelijk samenhangt met het plegen van een zedendelict is impulsiviteit. Impulsiviteit kenmerkt zich volgens Miner (2002) door roekeloos gedrag, agressief gedrag en het niet kunnen weerstaan van aantrekkelijke impulsen. Uit de resultaten van een studie van Miner (2002) bleek dat de kans op recidive van een seksueel delict werd vergroot door een hoge mate van impulsiviteit. Deze

eigenschap kan derhalve worden gezien als een risicofactor voor (recidive van) seksueel overschrijdend gedrag. Dat een hoge mate van impulsiviteit een rol kan spelen bij seksueel overschrijdend gedrag werd eveneens gevonden in het onderzoek van Vinogradov, Dishotsky, Doty en Tinklenberg (1988). Aan de hand van hun onderzoeksresultaten maakten zij een onderscheid tussen verkrachters die hun daad vooraf plannen en verkrachters die geheel impulsief hun delict plegen als zij zich in een voor hen verleidelijke situatie bevinden. Dit geeft aan dat impulsiviteit bij seksueel overschrijdend gedrag een rol kan spelen, maar dat dit voornamelijk voor een apart te onderscheiden groep geldt. Een soortgelijk verschil werd ook gevonden door Van Wijk en Blokland (1999) in hun dossieronderzoek. De aanrander/verkrachter werd als impulsiever omschreven dan de seksueel kindmisbruiker. Men zou derhalve kunnen verwachten dat impulsiviteit als eigenschap eerder zal worden gevonden bij jeugdige aanranders/verkrachters dan bij jeugdige misbruikers van kinderen en jongeren zonder delictgeschiedenis.

1.4. Empathie

Een volgende eigenschap die in dit onderzoek werd onderzocht is empathie bij jeugdige zedendelinquenten. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen algemene empathie en slachtofferempathie. Volgens Burke (2001) wordt in de meeste behandelprogramma's voor jeugdige zedendelinquenten de nadruk gelegd op de ontwikkeling van slachtofferempathie. De achterliggende gedachte is dat als de dader leert begrijpen wat de *impact* van zijn delict op het slachtoffer is, de dader is dan in staat spijt te betuigen en kan de pijn die het slachtoffer moest doormaken niet meer ontkennen. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar deze specifieke vorm van empathie. Er is wel onderzoek gedaan naar de mate van algemene empathie van jeugdige zedendelinquenten (Monto, Zgourides, Wilson & Harris, 1994; Burke, 2001;Lindsey, Carlozzo & Eells, 2001; O'Halloran, Carr, O'Reilly, Sheerin, Cherry, Turner, Beckett, & Brown, 2002). De resultaten uit de onderzoeken kwamen niet altijd overeen. In het onderzoek van Monto, Zgourides, Wilson en Harris (1994) werden geen verschillen in empathie gevonden tussen jeugdige zedendelinquenten en niet-delinquente leeftijdgenoten. Het onderzoek van Burke (2001) daarentegen wees uit dat jeugdige zedendelinquenten minder algemene empathie vertoonden dan de niet-delinquente leeftijdgenoten. Ze hadden meer moeite vanuit het perspectief van een ander te redeneren (perspectief nemen) en mee te voelen met een ander (empathisch vermogen). O'Halloran, Carr, O'Reilly, Sheerin, Cherry, Turner, Beckett en Brown, (2002) toonden met hun onderzoek eveneens aan dat jeugdige zedendelinquenten meer moeite hebben met perspectief nemen dan niet-delinquente jongeren, maar niet meer of minder moeite dan andere delinquenten, zoals bijvoorbeeld geweldplegers. Lindsey,

Carlozzo en Eells (2001) vonden daarentegen dat jeugdige zedendelinquenten minder empathisch vermogen hebben dan andere delinquenten. In genoemde onderzoeken op gebied van algemene empathie werd geen onderscheid gemaakt tussen jeugdige aanranders/verkrachters en jeugdige seksueel kindmisbruikers. Volgens de profielschetsen van Van Wijk en Blokland (1999) vertoonden beide groepen weinig inlevingsvermogen in hun slachtoffers. Er kan derhalve worden verwacht dat beide groepen jeugdige zedendelinquenten een mindere mate van empathie vertonen dan leeftijdgenoten.

1.5. Assertiviteit

De laatste eigenschap die in dit onderzoek werd onderzocht is assertiviteit. Volgens Katz (1990) kan er bij seksueel delinquente jongeren sprake zijn van een gebrekkige assertiviteit in sociale situaties. Door pathologische gezinsomstandigheden en de onveilige hechting in de kindertijd zouden zij niet in staat zijn geweest vaardigheden aan te leren die nodig zijn voor het aangaan van intieme relaties. Zij missen het vertrouwen, de stabiliteit en permanentie van een relatie. Hun levensstijl wordt derhalve gekenmerkt door grimmigheid en impulsiviteit (Frenken, 1997). Dit leidt meestentijds tot inadequate gedragingen in sociale situaties. Uit de resultaten van het onderzoek van Katz (1990) bleek dat seksueel delinquente jongeren minder assertief zijn dan niet-delinquente jongeren. Sociale situaties werden door jeugdige zedendelinquenten uit dit onderzoek omschreven als bedreigend, gepaard gaande met persoonlijk ongemak en twijfel aan de juistheid van hun gedrag. Volgens de profielschetsen van Van Wijk en Blokland (1999) is er bij jeugdige seksueel kindmisbruikers sprake van subassertiviteit. Zij bevinden zich in een sociaal isolement en hebben te kampen met internaliserende problemen. Jeugdige aanranders/verkrachters daarentegen hebben een hoge dunk van zichzelf; een arrogantie die voortkomt uit onzekerheid. Zij zullen snel geneigd zijn in sociale situaties op een verbaal agressieve manier te reageren. Daarom kan men verwachten dat er bij beide groepen sprake is van een gebrekkige assertiviteit; bij jeugdige seksueel kindmisbruikers in de vorm van onderassertiviteit en bij jeugdige aanranders/verkrachters van overassertiviteit.

1.6. Vraagstelling en hypothesen

Uit bovenstaande beschrijvingen bleek dat jeugdige zedendelinquenten in een aantal persoonlijkheidseigenschappen verschillen van jongeren zonder seksueel deviant verleden. Daarnaast bleek dat er bij een aantal eigenschappen een onderscheid te maken is tussen jeugdige seksueel kindmisbruikers en jeugdige aanranders/verkrachters in de wijze waarop zij verschillen van jongeren zonder seksueel deviant verleden. Daarom werd in onderhavig onderzoek rekening gehouden met dit onderscheid. De volgende vraag stond centraal: In hoeverre verschillen jeugdige seksueel kindmisbruikers en jeugdige aanranders/verkrachters van jongeren zonder seksueel deviant verleden in de volgende persoonlijkheidseigenschappen: *locus of control*, impulsiviteit, assertiviteit, algemene empathie en slachtofferempathie. Met deze vraagstelling werd aangesloten op de afstudeeronderzoeken van Melse (2001) en Radewalt (2001). Zij vergeleken jeugdige zedendelinquenten met een controlegroep, bestaande uit middelbare scholieren, op de volgende persoonlijkheidsfactoren: eigenwaarde, sociale wenselijkheid, emotionele eenzaamheid, boosheid en agressie, emotionele congruentie en cognitieve vervormingen. In de rest van dit verslag wordt gesproken van jeugdige seksueel kindmisbruiker als het leeftijdsverschil tussen dader en slachtoffer vijf jaar of meer is en van jeugdige verkrachter/aanrander als dit verschil minder dan vijf jaar is of als het slachtoffer een leeftijdgenoot of een volwassene is.

Op grond van voorgaande beschrijvingen werden de volgende hypothesen geformuleerd:

Jeugdige seksueel kindmisbruikers ten opzichte van jongeren zonder seksueel deviant verleden:

1. hebben een meer externe *locus of control*
2. vertonen minder slachtofferempathie
3. vertonen minder algemene empathie
4. reageren eerder onderassertief (vermijdend) in sociale situaties

Jeugdige aanranders/verkrachters ten opzichte van jongeren zonder seksueel deviant verleden:

5. hebben een meer externe *locus of control*
6. zijn impulsiever
7. vertonen minder slachtofferempathie
8. vertonen minder algemene empathie
9. reageren eerder overassertief (agressief) in sociale situaties

2. Methode

2.1. Onderzoeksgroep

De gegevens die zijn gebruikt voor onderhavig onderzoek waren afkomstig uit vijf databestanden, waarvan drie bestanden gegevens bevatten van jeugdige mannelijke zedendelinquenten (onderzoeksgroep) en twee van mannelijke jongeren zonder seksueel deviant verleden (controlegroep), zie tabel 1. De totale onderzoeksgroep bestond uit 75 jeugdige zedendelinquenten en de controlegroep uit 55 mannelijke middelbare scholieren.

De groep jeugdige zedendelinquenten bestond uit 41 seksueel kindmisbruikers met een gemiddelde leeftijd van 16.88 (SD=2.15), van wie de jongste 12 jaar was en de oudste 21 jaar. Verder bestond deze groep uit 34 aanranders/verkrachters met een gemiddelde leeftijd van 16.50 (SD=2.08), van wie de jongste 12 jaar was en de oudste 21 jaar. Voor de samenstelling van de groep jeugdige zedendelinquenten werden drie databestanden gebruikt.

Het eerste databestand werd samengesteld door Melse en Radewald (2001). De deelnemers werden in 2000 geworven uit vier verschillende jeugdinstellingen in Nederland, zowel residentiele als ambulante instellingen. De groep bestond uit 9 seksueel kindmisbruikers en 14 aanranders/verkrachters. De data uit het tweede databestand waren afkomstig van jeugdige zedendelinquenten uit een justitiële jeugdinrichting in Nederland. Deze groep werd in 2003 geworven en bestaat uit 12 seksueel kindmisbruikers en 7 aanranders/verkrachters. De data uit het derde databestand waren afkomstig van zedendelinquenten die werden aangemeld voor ambulante behandeling bij een forensisch psychiatrisch ambulant behandelcentrum met vestigingen te Utrecht, Amsterdam en Den Haag. Deze vragenlijsten werden eind 2002 en in 2003 afgenomen. Deze groep bestond uit 20 seksueel kindmisbruikers en 13 aanranders/verkrachters.

Om de resultaten van de onderzoeksgroep te kunnen vergelijken met jongeren zonder seksueel deviant verleden, werd een controlegroep samengesteld. Aangezien het opleidingsniveau van de deelnemers uit de zedengroepen overwegend op VMBO-niveau of lager was, werd ervoor gekozen alleen ingevulde vragenlijsten van VMBO-leerlingen voor dit onderzoek te gebruiken. De controlegroep bestond uit 55 mannelijke middelbare scholieren op VMBO-niveau met een gemiddelde leeftijd van 15.76 (SD=0.74), van wie de jongste 14 jaar was en de oudste 17 jaar. Voor de samenstelling van deze controlegroep werd gebruik gemaakt van twee databestanden. De data uit het eerste databestand waren afkomstig van 44 jongens van drie scholen uit het regulier middelbaar onderwijs in het westen van

Nederland. De data van het tweede bestand waren afkomstig van 11 jongens van twee scholen uit het regulier middelbaar onderwijs te Nijmegen.

Tabel 1: eigenschappen databestanden

	zedengroepen			controlegroepen	
databestand	1	2	3	1	2
jaar van afname	2000	2003	2003	2000	2003
aantal:				44	11
- misbruikers	9	12	20		
- aanr./verkr.	14	7	13		
soort instelling	ambulant/ residentieel	residentieel	ambulant	middelbare school in westen van NL (VMBO)	middelbare school in oosten van NL (VMBO)

Om de groepen met elkaar te kunnen vergelijken, werd een aantal kenmerken van de deelnemers achterhaald: opleiding (afgerond of nog bezig), leeftijd en etniciteit. Alle deelnemers waren van het mannelijke geslacht.

In de groep van de seksueel kindmisbruikers waren er 26 deelnemers die onderwijs op VMBO-niveau of lager volgden of hadden gevolgd, één het HAVO en van 14 deelnemers was het onbekend welke vorm van onderwijs zij volgden of hadden gevolgd. Van de aanranders/verkrachters waren er 13 die onderwijs op VMBO-niveau of lager volgden of hadden gevolgd. Verder was er één die het HAVO volgde of had gevolgd, één het VWO en één het MBO. Van 18 deelnemers uit de aanranders/verkrachters-groep is het onbekend welke vorm van onderwijs zij volgden of hadden gevolgd. Alle deelnemers uit de controlegroep volgden het VMBO.

Om de etniciteit van de deelnemers te achterhalen, werd naar het geboorteland van de vader en de moeder gevraagd. In dit onderzoek werd ervoor gekozen een participant als autochtoon te beschouwen als beide ouders in Nederland waren geboren en als allochtoon als één van de ouders in het buitenland was geboren.

2.2. Materialen

Bij alle deelnemers werd het Seksueel Vragenlijst Pakket voor Adolescenten (SVPA, Bullens & Hendriks, 1999) afgenomen. Het SVPA is een Nederlandse vertaling van de Adolescent Sex Offender Assessment Pack (ASOAP) van Beckett, Brown en Gerhold (1996). Dit pakket bestaat uit elf gestandaardiseerde vragenlijsten waarvan er acht zijn gericht op persoonlijkheidskenmerken en de overige drie op het gepleegde delict. Het SVPA omvat de volgende vragenlijsten:

1: Eigenwaarde
2: Sociale Wenselijkheid
3: Emotionele Eenzaamheid
4: Algemene Empathie
5: Assertiviteit
6: *Locus of Control*
7: Boosheid en Agressie
8: Impulsiviteit
A: Cognitieve distorsie en Emotionele Congruentie / Kinderen en Sex
B: *Multiphasic Sex Inventory*
C: Slachtofferempathie

Voor dit onderzoek werden Vragenlijst 4 (Algemene Empathie), Vragenlijst 5 (Assertiviteit), Vragenlijst 6 (*Locus of Control*), vragenlijst 8 (Impulsiviteit) en Vragenlijst C (Slachtofferempathie) gebruikt. Ze worden hieronder kort beschreven.

Algemene Empathie

Deze vragenlijst is een vertaling van de *Interpersonal Reactivity Inverntory* (IRI, Davis, 1980). De vragenlijst bestaat uit 28 vragen en is onderverdeeld in een cognitieve en affectieve dimensie. De cognitieve dimensie bestaat uit twee subdimensies: Perspectief Nemen en Fantasie. Perspectief Nemen meet het cognitieve vermogen van een persoon om vanuit het standpunt van een ander te kijken. De subschaal Fantasie verwijst naar het cognitieve vermogen om te identificeren met een fictief personage. De affectieve dimensie bestaat eveneens uit twee subdimensies: Inlevingsvermogen en Persoonlijk Ongemak. De subschaal Inlevingsvermogen meet de mate van gevoelens van warmte, compassie en betrokkenheid

voor een ander. De subschaal Persoonlijk Ongemak duidt op gevoelens van angst en negatieve emoties als reactie op stressvolle omstandigheden van een ander.

De antwoordmogelijkheden op alle subdimensies variëren op een 5-puntsschaal van 0 tot en met 4. Een hoge score op een dimensie betekent een sterke uitingsvorm van de participant op de betreffende dimensie van empathie.

Assertiviteit

Deze vragenlijst is een vertaling van *Children's Assertiveness Behavior Scale* (CABS, Michelson & Wood, 1982). De lijst meet assertief gedrag in uiteenlopende sociale situaties en bestaat uit 27 *multiple choice* vragen met vijf antwoordmogelijkheden. Er worden verschillende sociale situaties geschetst en aan degene die de vragenlijst invult, wordt vervolgens gevraagd hoe hij of zij zou reageren in de betreffende situatie.

De scoring gebeurt aan de hand van drie onafhankelijke dimensies, die wel in relatie tot elkaar kunnen worden beschouwd: Overassertiviteit, Assertiviteit en Onderassertiviteit. Een hoge score op Onderassertiviteit betekent dat de persoon de neiging heeft in de meeste sociale situaties vermijdend te reageren. In interacties met anderen doet hij zichzelf tekort en is hij geneigd zichzelf weg te cijferen. Een hoge score op Assertiviteit betekent dat de persoon doorgaans assertief reageert. In interacties met anderen wordt integer, adequaat en met respect naar de ander en zichzelf gereageerd. Een hoge score op Overassertiviteit betekent dat de persoon in veel sociale situaties zichzelf zal overschatten en op de voorgrond zal plaatsen. Er is sprake van een neiging tot dwingen, intimideren, bazig zijn of doordrammen. Er hoeft niet vanzelfsprekend lichamelijke agressie aan te pas te komen.

Locus of Control

Deze vragenlijst is een vertaling van de *Locus of Control questionnaire* (Nowicki, 1976). De lijst bestaat uit 40 vragen waarop met 'Ja' of 'Nee' kan worden geantwoord. De lijst meet de mate waarin de persoon het gevoel heeft dat gebeurtenissen gecontroleerd kunnen worden door zijn eigen gedrag of dat gebeurtenissen voornamelijk extern worden gecontroleerd.

Een hoge score betekent dat de persoon denkt of vindt dat hijzelf en de gebeurtenissen in zijn leven vooral extern worden gecontroleerd. Factoren van buitenaf worden dan gezien als veroorzakers van problemen.

Impulsiviteit

Deze vragenlijst is een vertaling van de *Impulsivity questionnaire* (Eysenck & Eysenck, 1978). De lijst bestaat uit 22 items in de vorm van eenvoudige beweringen, waarop met (1) 'Ja' of (0) 'Nee' kan worden geantwoord. De beweringen weerspiegelen impulsief gedrag.

Een hoge score op de vragenlijst geeft aan dat de persoon zichzelf als impulsief omschrijft en in veel situaties reageert zonder na te denken over zijn gedrag en de gevolgen van dat gedrag. Hierdoor is de kans groot verzeild te raken in vervelende of ongemakkelijke situaties.

Slachtofferempathie

Deze vragenlijst is een vertaling van de *Victim Empathy Scale* (Beckett & Fisher, niet gepubliceerd). De lijst richt zich op de visie die de zedendelinquent heeft op de *impact* van zijn delict op het slachtoffer. Zo meet deze lijst in hoeverre de dader beseft welke effecten het seksueel delict heeft op het slachtoffer. Daarnaast wordt nagegaan wat de opvattingen van de dader zijn over wat het slachtoffer voelt aangaande de daad. De zedendelinquent moet bij het beantwoorden van de vragen het slachtoffer in gedachten houden van het delict waarvoor hij is aangemeld voor behandeling.

De lijst bestaat uit 28 vragen op een Likert-schaal met vier antwoordmogelijkheden en een extra optie: 'Weet niet'. Hoe lager de score op deze lijst, hoe minder goed de persoon in staat is zichzelf in te leven in de positie van het slachtoffer. Hij mist het inzicht in/besef van het feit dat het slachtoffer niet van het seksuele contact genoot en niet in staat was om het te stoppen. Ook mist hij het besef dat het seksuele contact hoogstwaarschijnlijk schadelijk is voor het slachtoffer.

2.3. Procedure

Het afnemen van de tests vormde voor de onderzoeksgroep een onderdeel van de behandeling en gebeurde bij aanvang van de behandeling. In een aantal gevallen werden de lijsten in één sessie van anderhalf à twee uur afgenomen. In de meeste gevallen werden de lijsten tijdens de behandeluren afgenomen; naast de behandelgesprekken werden dan, verspreid over drie à vier behandelafspraken, de vragenlijsten ingevuld. In alle gevallen vulden de deelnemers de lijsten eigenhandig in. De individuele scores werden door de behandelaars met betrokken cliënt besproken.

De controlegroep werd geworven uit drie middelbare scholen in het westen van het land en bij een middelbare school in het oosten van het land. Allereerst werd mondelinge en schriftelijke informatie over het doel van het onderzoek aan de besturen van de scholen gegeven. Nadat me dewerking door de school

was toegezegd werden de jongens klassikaal ingelicht over het invullen van het pakket vragenlijsten. De jongeren kregen een brief met uitleg ter informatie aan de ouders mee. Voor jongens onder de 16 jaar werd een handtekening van hun ouders gevraagd. De vragenlijsten werden op een later tijdstip in een klaslokaal ingevuld; de onderzoekers waren hierbij aanwezig. Het invullen duurde ongeveer anderhalf tot twee uur, met een pauze van een kwartier tussendoor.

Aan alle jongeren uit de onderzoeks- en controlegroep werd duidelijk gemaakt dat de gegevens vertrouwelijk zouden worden behandeld. De jongeren uit de controlegroep kregen een geldelijke beloning: de jongens die in 2001 de vragenlijsten invulden kregen *f* 25,- en de jongens die in 2003 de vragenlijst invulden kregen een CD-bon ter waarde van € 10,-. De jongeren uit de onderzoeksgroep kregen geen geldelijke beloning. Het invullen van de vragenlijsten werd als noodzakelijk onderdeel van de behandeling beschouwd. Deze argumentatie werd door de behandelaars aan de jongens medegedeeld.

2.4. Analyses

Om de gelijkheid van groepen te bepalen op gebied van etniciteit en leeftijd werden twee chi-kwadraat-toetsen uitgevoerd.

Om de groepen met elkaar te vergelijken werd voor de persoonlijkheidseigenschappen impulsiviteit, *locus of control*, algemene empathie en slachtofferempathie een multivariate variantie-analyse (MANOVA) uitgevoerd. Hiermee kon naast een mogelijk significant verschil van een persoonlijkheidseigenschap afzonderlijk, significante verschillen als gevolg van combinaties van persoonlijkheidseigenschappen worden achterhaald. Omdat de drie dimensies van assertiviteit onderling niet onafhankelijk waren, konden ze niet worden toegevoegd aan de MANOVA. Om deze reden werd voor elke dimensie afzonderlijk een univariate variantie-analyse (ANOVA) uitgevoerd. Als er een significant verschil werd gevonden, werd aan de hand van een post-hoc analyse, Scheffé toets, onderzocht welke groepen van elkaar verschilden.

3. Resultaten

3.1. Betrouwbaarheden van de vragenlijsten

Omdat de Nederlandse vragenlijsten uit het SVPA nog niet waren gestandaardiseerd, werd allereerst gekeken naar de betrouwbaarheden van de vragenlijsten per onderzoeksgroep. De betrouwbaarheden werden bepaald aan de hand van Cronbach's Alfa. Als Cronbach's Alfa voor één van de onderzoeksgroepen te laag bleek te zijn ($\alpha \leq 0.65$) werd getracht de betrouwbaarheid te verhogen met behulp van een item-analyse, waarbij de items die het minst bijdragen aan de betrouwbaarheid werden verwijderd.

Voor de *locus of control*-vragenlijst werd bij de seksueel misbruikers een betrouwbaarheid gevonden van $\alpha = 0.62$, bij de aanranders/verkrachters $\alpha = 0.48$ en bij de controlegroep $\alpha = 0.48$. Deze betrouwbaarheden waren te laag. Bij de itemanalyse werden 18 items verwijderd (items: 2, 3, 6, 10, 12, 13, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 40), hierdoor bleven er 22 items in de vragenlijst over. De betrouwbaarheid bij de seksueel misbruikers werd hiermee $\alpha = 0{,}67$, bij de aanranders/verkrachters $\alpha = 0{,}69$ en bij de controlegroep $\alpha = 0{,}66$. De lijst kon hiermee als matig betrouwbaar worden beschouwd.

Voor de Impulsiviteitsvragenlijst werd bij de seksueel misbruikers een betrouwbaarheid gevonden van $\alpha = 0.79$, bij de aanranders/verkrachters $\alpha = 0.78$ en bij de controlegroep $\alpha = 0.66$. Deze lijst werd als voldoende betrouwbaar beschouwd.

Voor de vragenlijst voor Slachtoffer Empathie werd bij de seksueel misbruikers een betrouwbaarheid van $\alpha = 0.86$ gevonden, bij de aanranders/verkrachters $\alpha = 0.82$ en bij de controle groep $\alpha = 0.84$. Deze vragenlijst werd als voldoende betrouwbaar beschouwd.

Voor de vragenlijst voor Algemene Empathie werden eerst de betrouwbaarheden per dimensie (perspectief nemen, fantasie, inlevingsvermogen, persoonlijk ongemak) bepaald. Voor elke dimensie werd bij één van de onderzoeksgroepen een te lage betrouwbaarheid gevonden. Omdat elke dimensie uit slechts zeven items bestond, was verwijdering van items per dimensie aan de hand van een item-analyse niet mogelijk. Om deze reden werd besloten de opsplitsing in dimensies te laten vervallen en te werken met één totaalscore voor Algemene Empathie. Voor de totale vragenlijst werd een betrouwbaarheid bij de seksueel kindmisbruikers gevonden van $\alpha = 0.80$, bij de aanranders/verkrachters $\alpha = 0.75$ en bij de controlegroep $\alpha = 0.70$. Deze vragenlijst kon derhalve als voldoende betrouwbaar worden beschouwd.

Voor de Assertiviteitsvragenlijst was het niet mogelijk voor elke dimensie apart betrouwbaarheden te berekenen, aangezien binnen één item de verschillende antwoordmogelijkheden alle drie de dimensies

representeren. Daarom werden de betrouwbaarheden voor de hele vragenlijst berekend. Bij de seksueel misbruikers werd een betrouwbaarheid gevonden van α = 0.65, bij de aanranders/verkrachters α = 0.77 en bij de controlegroep α = 0.52. Voor deze laatste groep was de betrouwbaarheid te laag. Bij de item-analyse werden acht items uit de vragenlijst verwijderd (items: 5, 10, 11, 13, 19, 22, 24, 25), hierdoor bleven er 19 items in de vragenlijst over. De betrouwbaarheid bij de seksueel kindmisbruikers werd α = 0.66, bij de aanranders/verkrachters α= 0.75 en bij de controlegroep α = 0.65. Deze lijst werd hierdoor als matig betrouwbaar beschouwd.

Tabel 2: Betrouwbaarheden (Chronbach's Alfa) per vragenlijst per onderzoeksgroep

	seksueel misbruikers	aanranders/ verkrachters	controle
Locus of Control	α = 0.67	α = 0.69	α = 0.66
Impulsiviteit	α = 0.79	α = 0.78	α = 0.66
Slachtoffer Empathie	α = 0.86	α = 0.82	α = 0.84
Algemene Empathie	α = 0.80	α = 0.75	α = 0.70
Assertiviteit	α = 0.66	α = 0.75	α = 0.65

3.2. Demografie

Om de gelijkheid van de groepen op gebied van etniciteit en leeftijd te bepalen werd een chi-kwadraat-toets uitgevoerd. Hieruit bleek dat de groepen significant van elkaar verschilden op zowel het gebied van etniciteit als van leeftijd (tabel 3). In de controlegroep zaten verhoudingsgewijs meer allochtonen dan autochtonen en meer jongeren uit de jongere categorie (jonger dan 17 jaar) dan uit de oudere categorie (17 jaar of ouder). Deze verhoudingen waren minder ongelijk in de andere groepen.

Er bleken zeer lage correlaties te bestaan voor leeftijd met de afhankelijke variabelen (voor alle correlaties gold: $R<0.01$). Om deze reden was het niet mogelijk leeftijd in te voeren als covariaat in de variantie-analyses. Het was derhalve niet mogelijk te corrigeren voor de ongelijkheid op gebied van leeftijd tussen de groepen.

Om de invloed van etniciteit te onderzoeken werden aan de hand van een t-toets allochtonen en autochtonen met elkaar vergeleken op de te onderzoeken persoonlijkheidseigenschappen. Allochtonen bleken significant lager te scoren dan autochtonen op de dimensie 'assertiviteit' ($t(125)=2.06$, $p<0.05$) en significant hoger op de dimensie 'agressiviteit' ($t(125)=-2.39$, $p<0.05$). Voor de derde dimensie van assertiviteit, 'vermijding', werd geen significant verschil gevonden. Voor de overige

persoonlijkheidseigenschappen werden eveneens geen significante verschillen gevonden tussen allochtonen en autochtonen.

Tabel 3: Vergelijking van jeugdige seksueel kindmisbruikers, jeugdige aanranders/verkrachters en de controlegroep op gebied van etniciteit en leeftijd aan de hand van chi-kwadraat toets

	seksueel misbruikers		aanranders / verkrachters		controle		Chi-kwadraat-toets
Etniciteit	N		N		N		$X^2(2)=18.14$, $p \leq 0.01$
autochtoon	33	(80%)	25	(74%)	22	(40%)	
allochtoon	7	(17%)	8	(23%)	29	(53%)	
onbekend	1	(3 %)	1	(3%)	4	(7%)	
Leeftijd	N		N		N		$X^2(2)=19.71$, $p \leq 0.01$
< 17 jaar	19	(46%)	15	(44%)	46	(84%)	
≥ 17 jaar	22	(54%)	19	(56%)	9	(16%)	

3.3. Verschillen in persoonlijkheidseigenschappen

Allereerst werd een MANOVA uitgevoerd voor de eigenschappen impulsiviteit, *locus of control*, algemene empathie en slachtofferempathie. Hiervoor werd een significantieniveau gehanteerd van $\alpha=0.05$. Er werd geen significant verschil gevonden tussen jeugdige seksueel kindmisbruikers, jeugdige aanranders/verkrachters en de controlegroep in deze persoonlijkheidseigenschappen of een combinatie daarvan ($F(8,212)=0.61$, $p=0.77$; Wilks' Lambda=0.96).

Verder werden drie ANOVA's uitgevoerd voor de dimensies van assertiviteit. Hiervoor werd een significantieniveau gehanteerd van $\alpha=0.01$. Er werd een significant verschil gevonden tussen de drie groepen voor de dimensie 'overassertiviteit' ($F(2,127)=6.75$, $p<0.01$) en voor de dimensie 'assertiviteit' ($F(2,127)=9.87$, $p<0.01$). Er werd geen significant verschil tussen de drie groepen gevonden voor de dimensie 'onderassertiviteit' ($F(2,127)=1.01$, $p=0.37$). Uit de post-hoc analyse (Scheffé toets) bleek dat de controlegroep significant lager scoorde op het gebied van 'assertiviteit' dan zowel de seksueel kindmisbruikers als de aanranders/verkrachters. Daarnaast bleek dat de controlegroep significant hoger scoorde op 'overassertiviteit' dan zowel de seksueel kindmisbruikers als de aanranders/verkrachters.

Tabel 4: Gemiddelde scores van de jeugdige seksueel kindmisbruikers, jeugdige aanranders/verkrachters en de controlegroep op de persoonlijkheidseigenschappen en uitslagen van de variantie-analyses

	seksueel misbruikers			aanranders/ verkrachters			controle			MANOVA
	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	
Locus of Control	37	13.68	5.50	31	14.42	3.64	51	13.92	4.03	
Impulsiviteit	34	8.88	4.55	30	9.87	4.96	50	9.40	3.69	
Slachtoffer Empathie	36	36.74	19.95	31	36.15	20.27	50	35.48	15.57	F(8,212)=0.61, p=0.77; Wilks' Lambda=0.96
Algemene Empathie	38	52.24	14.00	32	49.06	12.86	51	48.12	12.97	
Assertiviteit										ANOVA
Onder-assertiviteit	39	3.90	2.71	33	4.03	2.84	51	4.63	2.40	F(2,127)=1.01, p=0.37
Assertiviteit	39	11.90	3.09	33	11.03	3.53	51	8.69	3.19	F(2,127)=9.87, p<0.01
Over-assertiviteit	39	3.21	2.36	33	3.94	3.31	51	5.69	3.25	F(2,127)=6.75, p<0.01

4. Discussie

Met onderhavig onderzoek werd getracht meer inzicht te verkrijgen in de persoon van de jeugdige zedendelinquent. Jeugdige zedendelinquenten werden vergeleken met een groep mannelijke middelbare scholieren in een aantal persoonlijkheidseigenschappen. Binnen de groep zedendelinquenten werd een onderscheid gemaakt tussen jeugdige seksueel kindmisbruikers en jeugdige aanranders/verkrachters. Voor dit onderzoek werden gegevens gebruikt van drie verschillende databestanden met gegevens van 41 seksueel kindmisbruikers en 34 aanranders/verkrachters.

Er werd verwacht dat zowel jeugdige seksueel kindmisbruikers als jeugdige aanranders/verkrachters eerder het gevoel hebben dat de gebeurtenissen in hun leven vooral extern worden gecontroleerd dan jongeren zonder seksueel deviant verleden (hypothese 1 en 5). Volgens de resultaten van dit onderzoek hebben jeugdige zedendelinquenten niet meer of minder het gevoel dat de gebeurtenissen in hun leven vooral extern worden gecontroleerd.

Er werd verwacht dat jeugdige aanranders/verkrachters impulsiever zijn dan jongeren zonder seksueel deviant verleden (hypothese 6). Volgens de resultaten van dit onderzoek bestaat er geen verschil in mate van impulsiviteit tussen jeugdige aanranders/verkrachters en jongeren zonder seksueel deviant verleden.

Verder werd er, in tegenstelling tot de verwachtingen (hypothese 2, 3, 7 en 8), niet gevonden dat zowel jeugdige kindmisbruikers als jeugdige aanranders/verkrachters minder slachtofferempathie of algemene empathie vertonen dan jongeren zonder seksueel deviant verleden.

Op gebied van assertiviteit werden wel significante verschillen gevonden, maar echter niet in de verwachte richting. Er werd verwacht dat aanranders/verkrachters meer overassertief (agressief) zouden reageren in sociale situaties dan de jongeren zonder seksueel deviant verleden (hypothese 9). Verder werd verwacht dat jeugdige seksueel kindmisbruikers meer onderassertief (vermijdend) zouden reageren in sociale situaties dan de controlegroep (hypothese 4). Het tegengestelde werd echter gevonden: de jongeren uit de controlegroep scoorden juist minder assertief en meer overassertief (agressief) dan de aanranders/ verkrachters en seksueel kindmisbruikers. Er werd geen verschil gevonden op het gebied van onderassertiviteit tussen jeugdige seksueel kindmisbruikers en de controlegroep.

Met andere woorden: jongeren zonder seksueel deviant verleden zijn, volgens de resultaten van dit onderzoek, eerder geneigd zichzelf te overschatten en zichzelf in interacties met anderen op de voorgrond te plaatsen. Uit een vergelijking tussen de groep allochtonen en de groep autochtonen uit dit onderzoek op

het gebied van assertiviteit, bleek dat de groep allochtonen lager scoorde op het gebied van assertiviteit en hoger op het gebied van overassertiviteit (agressief) dan de groep autochtonen. Aangezien er in de controlegroep verhoudingsgewijs meer allochtonen zaten dan in de onderzoeksgroepen kan het gevonden verschil dus ook hieruit verklaard worden. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt verder niet dat jeugdige seksueel kindmisbruikers meer vermijdend reageren in sociale situaties dan jongeren zonder seksueel deviant verleden.

Er kan worden geconcludeerd dat geen van de verwachtingen is uitgekomen. Voor een verklaring hiervoor kan allereerst worden gekeken naar de houding van de deelnemers ten opzichte van het invullen van de vragenlijsten. De deelnemers uit de zedengroepen kregen de lijsten individueel aangeboden en er werd bij verteld dat de uitkomsten van de vragenlijsten zouden worden besproken met de therapeut. Hierdoor was het invullen van de vragenlijsten voor hen niet anoniem en was hen bekend dat zij een individueel belang hadden bij het invullen van de vragenlijsten. Deze omstandigheden maakten dat de zedendelinquenten zich meer bewust waren van eventuele consequenties van hun antwoorden, waardoor zij mogelijk wat behoudender zijn geweest in hun antwoorden dan onder andere omstandigheden. Voor de deelnemers uit de controlegroep bestond daarentegen geen individueel belang bij het invullen van de lijsten en voor hen was het geheel anoniem. Zij voelden hierdoor mogelijk meer vrijheid om meer extreme antwoorden te geven. Als gevolg hiervan zouden de scores van de controlegroep extremer kunnen zijn uitgevallen en die van de zedengroepen juist wat minder extreem. Hierdoor zijn er wellicht geen verschillen gevonden of zijn er juist verschillen gevonden die tegengesteld zijn aan de verwachtingen, zoals bij het onderzochte persoonlijkheidskenmerk assertiviteit.

Een tweede verklaring voor het niet uitkomen van de verwachtingen is dat jeugdige zedendelinquenten een te diverse groep vormen om ze te kunnen onderscheiden van jongeren zonder seksueel deviant verleden. In dit onderzoek is getracht dit probleem te ondervangen door een onderscheid te maken binnen de groep jeugdige zedendelinquenten op basis van de leeftijd van het slachtoffer. Wellicht is dit onderscheid nog niet voldoende en zal verder moeten worden gedifferentieerd op basis van andere factoren, zoals bijvoorbeeld intrafamiliaal versus extrafamiliaal seksueel misbruik, solo- versus groepsplegers, generalisten versus specialisten (Van Wijk, 2000).

Een derde verklaring kan worden gezocht bij het gebruikte vragenlijstpakket. Aangezien de assertiviteitsvragenlijst en de *locus of control*-vragenlijst niet betrouwbaar waren, is aan de hand van een itemanalyse, een aantal zwakkere items verwijderd. Hierdoor zijn de lijsten wel betrouwbaarder geworden,

maar mogelijk is dit ten koste gegaan van de validiteit. Bovendien zijn de vragenlijsten vertaald uit het Engels, dit kan eveneens ten koste zijn gegaan van de validiteit.

Verder is er een aantal kanttekeningen bij de uitvoering van het onderzoek te maken. Een eerste punt is dat er geen standaard uitleg voorafgaand aan het afnemen van de lijsten was opgesteld. Hierdoor kan het zijn dat sommige deelnemers niet geheel voorbereid waren op wat hen te wachten stond. Sommige vragenlijsten zijn erg confronterend. Mogelijk heeft dit bij een deel van de deelnemers enige irritatie opgewekt, hetgeen voorkomen had kunnen worden door alle jongeren op dezelfde wijze voor te bereiden. Een tweede punt is dat de onderzoeksgroepen op het gebied van leeftijd niet aan elkaar gelijk waren. De leeftijden binnen beide onderzoeksgroepen varieerden van 12 tot en met 21 met een gemiddelde leeftijd van ongeveer 16, terwijl binnen de controlegroep de leeftijd varieerde van 14 tot en met 17, met een gemiddelde leeftijd van ongeveer 15 jaar. Deze verschillen tussen de groepen hebben mogelijk eveneens invloed gehad op de gemiddelde scores. Hoe deze invloed was, was niet te achterhalen, aangezien het niet mogelijk was hiervoor te corrigeren.

5. Literatuurlijst

Beckett, R.C., Brown, S.A. en Gerhold (1996). Adolescent Sex Offender Assessment Pack. *Description of measures and guidelines for scoring.* Oxford: Forensic Psychology Service.

Burke, D.M. (2001). Empathy in sexually offending and nonoffending adolescent males. *Journal of interpersonal violence, vol 16,* 222-233.

Frenken, J. (1997). Seksuele misdrijven en seksuele delinquenten. In Koppen, P.J., Hessing, D.J., Crombach, H.F.M. (red.), *Het Hart van de Zaak (psychologie van het recht),* (p. 177-219). Deventer: Gouda Quint.

Graham, K.R. (1993). Toward a better understanding treatment of sex offenders. *International Journal of offender therapy and comparative criminology, 37,* 41-57.

Katz, R.C. (1990). Psychosocial adjustment in adolescent child molesters. *Child Abuse and Neglect, 14,* 567-575.

Lindsey, R.E., Carlozzi, A.F., & Eells, G.T. (2001). Differences in the dispositional empathy of juvenile sex offenders, non-sex-offending delinquent juveniles, and non-delinquent juveniles. *Journal of Interpersonal Violence, 16,* 510-522.

Melse, M.P. (2001). Persoonlijkheidskenmerken van de jeugdige seksueel misbruiker van kinderen. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Miner, M.H. (2002). Factors associated with recidivism in juveniles: an analysis of serious juvenile sex offenders. *Journal of research in crime and delinquency, 39,* 421-436.

Monto, M., Zgourides, G., Wilson, J., & Harris, R. (1994). Empathy and Adolescent male sex-offenders. *Perceptual and Motor Skills, 79,* 1598.

O'Halloran, M., Carr, A., O'Reilly, G., Sheerin, D., Cerry, J., Turner, R., Beckett, R., & Brown, S. (2002). Psychological profiles of sexually abusive adolescents in Ireland. *Child Abuse & Neglect, 26,* 349-370.

Radewalt, W.J. (2001). Persoonlijkheidskenmerken van jeugdige verkrachters. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Vinogradov, S., Dishotsky, M.D., Doty, A.K., & Tinklenberg, M.D. (1988). *Patterns of behavior in adolescnet rape. American Journal of Orthopsychiary, 58* , 179-187.

Wijk, A.Ph. van (2000). Jeugdige zedendelinquenten. Typen, recidivepatronen en criminele carrières. *Justitiële Verkenningen, 26,* 42-55.

Wijk, A. Ph. van (1999). Een verkennend onderzoek naar jeugdige zedendelinquenten. VU, Amsterdam: Advies- en onderzoeksgroep Beke Arnhem.

Wijk, A.Ph. van, & Blokland, A.J. (1999). Dé jeugdige zedendelinquent bestaat niet. *Proces, 78,* 67-70.

Wijk, A.Ph. van, Doreleijers, T.A.H., Bullens, R.A.R., & Ferwerda, H.B. (2001). Kenmerken en achtergronden van jeugdige zedendelinquenten. In R. Loeber, N.W. Slot & J.A. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie,* (p. 73-127). Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.